

DAGENS FRÅGOR

Klavbunden sakupplysning

Det grundläggande militära reglementet för tjänsten i fred är »Tjänstereglementet för krigsmakten», Tj R K. I slutet på 1950-talet hade det då gällande reglementet genom utvecklingens gång kommit att uppvisa så många brister, att en omarbetning syntes nödvändig. Överbefälhavaren tillsatte därför en särskild arbetsgrupp inom krigsmakten med uppgift att göra en genomgripande modernisering och översyn. Arbetsresultatet inlämnades, efter ett omfattande remissförfarande inom krigsmakten, till försvarsministern med överbefälhavarens förslag till fastställelse.

Tendensen att på departementalt plan av mer eller mindre framträdande politiska skäl ändra och stuva om verkmyndigheternas förslag till bestämmelser, reglementen m. m. har under senare år ökat. Så blev också fallet med det ovannämnda militära utkastet till nytt tjänsterelemente.

I ett speciellt hänseende var i detta fall den departementala omarbetningen så kraftig, att man kan tala om ett helt nytt förslag. Vad, som här åsyftas var de riktninggivande bestämmelserna beträffande den militära upplysningsverksamheten. Att något i detta hänseende var att befara framgick redan av ett interpellations-svar från försvarsministerns sida under 1959 års höstriktsdag. Frågan var föranledd av en olyckligt utformad upplysningsskrift från arméstaben mot det Amsa-betonade krypskyttet i atomvapenfrågan. Försvarsministern

stod då mellan två eldar. Antingen hade han att ge sitt stöd åt en saklig men dåligt utformad upplysning från militär sida eller också att godkänna en partipolitiskt betonad, antimilitär- och antiatomvapenbetonad propaganda, som vid denna tidpunkt högröstat bedrevs. Försvarsministern valde — sannolikt främst påverkad av att 1960 skulle bli ett avgörande valår — att slå militära myndigheter på fingrarna.

Omarbetningen av Tj R K:s upplysningsavsnitt i försvarsdepartementet skedde helt utan samråd med militära myndigheter. Departementsförslaget sändes på ett slags remiss till överbefälhavaren, som — därvid stödd av enhetliga uttalanden från samtliga försvarsgrensledningar — kraftigt reagerade mot detsamma. Enligt uppgift föranledde emellertid denna eniga militära uppfattning en visserligen positiv men endast ytterst obetydlig justering.

De meningar i Tj R K:s kapitel 16, mom. 3 beträffande upplysningsverksamheten inom krigsmakten, om vilka enligt ovan strid rätt, har den av försvarsministern »på nådigste befallning» numera fastställda lydelsen: »— — — Upplysningsverksamheten bör bedrivas så att den ej framstår som inblandning i den politiska debatten. Polemik bör därför undvikas i frågor, där partipräglade meningsskiljaktigheter föreligga.»

Det är förklarligt, att dessa formuleringar väckt ytterlig förvåning och stor osäkerhet inom krigsmakten.

Vad menas med uttrycket »den po-

litiska debatten»? Gäller det riksdebatten ibland de folkvalda? Gäller det kommunaldebatten i Älvdalen om det nya skjutfältet? Finns det någon enda större försvarsfråga, organisations- eller materielfråga, som inte är föremål för politisk debatt?

Och vad innebär uttrycket »parti-präglade meningsskiljaktigheter»? Gäller detta även sådana frågor, där kommunisterna normalt kommer med helt avvikande förslag? I så fall torde bestämmelsen innebära, strikt tolkad, att varje av kommunisterna motarbetat eller motmotionerat förslag på försvarets område undandras saklig militär upplysning! Detta i sin tur innebär, att en officiell militär instans icke kan upplysningsvis och sakligt stödja en av regeringen framlagd försvarsproposition, så länge denna är föremål för »politisk debatt» och »partipräglad meningsskiljaktighet».

Krigsmaktens svårigheter och samvetsbetänkligheter när det gäller att veta, hur den har att handla i ovan nämnda fall, måste förvisso vara stora. Alldeles särskilt gäller väl detta, när man i samma kapitels moment 5 finner följande: »— — — Utebliven eller ofullständig information kan minska förtroendet för den militära verksamheten». Krigsmaktens personal kan med skäl fråga, om den skall följa sitt samvetes röst och moment 5 eller vara politiskt lydig och följa moment 3.

För dem, som anser att det är synnerligen viktigt att vidmakthålla och stärka motståndsviljan och tron på vår militära försvarskapacitet, är moment 5 — om kravet på information — en hugnesam läsning. Men när de i jämförelse med det nyssnämnda momentet läser det tidigarestående momentet 3 — med de ovan refererade, bindande restriktionerna i informationshänseende — då måste de ställa

sig frågan, hur en krigsman skall tolka »Krigsmans erinran». Den återfinnes i Tj R K:s kapitel 2 och där står bl. a.:

»Krigsman — — — skall med nit och trohet — — — samvetsgrant och efter bästa förmåga verkställa mottagna befallningar och föreskrifter — — —.»

Ersättning till författare

Den sedan några år pågående livliga debatten om konstens ekonomiska villkor i det svenska välfärdssamhället har nu börjat avsätta konkreta politiska resultat. Ecklesiastikminister Edenman, vilken sedan länge med en kraft och lidelse, som inte tillnärmelsevis stått i proportion till de faktiska åtgärderna, förkunnat att krafttag måste till, har nu gått från ord till handling. I proposition föreslås en höjning av statsanslagen för ersättning åt konstutövare med 600 000 kronor. Det är tacknämligt, att regeringen inte fallit för den frestelse, som en eller annan gång skymtat, att tillsätta en omfattande utredning för att åstadkomma »samlade grepp» e. dyl. — en åtgärd som i föreliggande fall nästan säkert endast skulle ha inneburit förhållning av ett på den alltfört blygsamma ekonomiska nivå det gäller relativt enkelt problem. Vissa punkter i hr Edenmans förslag tilldrar sig särskilt intresse. Viktigast är hans betonande av att de föreslagna statliga stipendierna under inga omständigheter får tagas till förevändning för prestationskrav eller dirigering av konstnärerna. Det andra är, att han icke ansett sig böra förorda ett aktualiserande av den s. k. Engbergsregeln, att en procent av byggnadskostnaderna vid offentliga byggnadsföretag skulle anslås till konstnärlig utsmyckning. Tvivelsutan är detta ett riktigt ställningstagande.

Den fördel en sådan princip skulle innebära genom att automatiskt garantera en betydande, köpkraftig efterfrågan på konstverk kan icke undanröja det betänkliga uti att låta en stel schablonregel avgöra en sådan fråga som omfattningen av den konstnärliga utsmyckningen av ett visst byggnadsverk — som sakligt sett rimligen måste kunna variera avsevärt från fall till fall alltefter byggnadens typ och funktion.

Ett på flera sätt ändå intressantare förslag än regeringspropositionen är en högermotion om en betydande förstärkning av den statliga ersättningen till författare. Som bekant utgår för närvarande av statsmedel ersättning till författare för utlåningen av deras böcker på de offentliga biblioteken. Enligt relativt komplicerade fördelningsregler utdelas till författarna för närvarande 1 million kr. om året. Systemet är avsett att utgöra en kompromiss mellan principen att boklån skall vara en förmån som avgiftsfritt tillhandahålles av samhället och principen att författaren bör ha rätt till ersättning för att hans verk utnyttjas.

I detta system föreslås nu i motioner av hrr Björkman och Svenningsson m. fl. en väsentlig förändring. För det första föreslår man att ersättningen till författarna för bokutlåningen »ordnas genom att biblioteken tillhandahåller allmänheten lånekort för helt år till en kostnad av 2 kronor för vuxen låntagare och 50 öre för barn och skolungdom». Detta beräknas ge författarna ett inkomstillskott av omkring 2 millioner kronor. — Förslaget att bryta principen om avgiftsfria boklån har av pressreaktioner att döma visat sig kunna väcka stark irritation. Sakliga skäl talar dock uppenbart för att man nu slår in på den i högermotionen anvisade vägen.

Det torde inte kunna göras gällande

att den föreslagna avgiften i ett samhälle med en levnadsstandard som den svenska skulle vara så betungande att någon anständigtvis kunde kalla den prohibitiv. Det torde vidare vara svårt att i princip avvisa tanken, att just den som tillgodogör sig resultaten av en annans arbete i någon mån bör utge ersättning härför. Det är slutligen obestriddigt, att principen att kulturprodukterna skall ställas helt kostnadsfritt till förfogande saknar motsvarighet på andra jämförliga områden. Alla anser det visserligen nödvändigt, att samhället utger högst betydande subventioner till teater eller konserter — men alla anser det också rimligt att konsumenterna i dessa fall bestrider en del av kostnaderna — f. ö. till ojämförligt högre belopp än den ifrågasatta biblioteksavgiften.

Just därför att en kraftig förstärkning av konstnärernas inkomster enligt allmän mening måste komma till stånd är det tacknämligt att högermotionärerna påvisat, att det finns flera vägar att gå än att höja statsanslagen. Däremot innebär förslaget självfallet inte — en missuppfattning som i hastigheten uppkommit på en del håll — att det nya avgiftssystemet skulle tas till förevändning för en avrustning av de direkta samhälleliga åtgärderna. (I en annan motion föreslår f. ö. samma motionärer högst betydande höjningar av anslagen även för tonkonst och bildande konst.) Verkliga förhållandet är det motsatta. Sedan frågan om ersättningen för utlåning lösts genom avgiftssystemet, föreslår motionärerna, att det hittillsvarande anslaget för detta ändamål i stället måtte »ställas till styrelsens för Sveriges författarfonds förfogande att användas till stöd och stipendier efter riktlinjer som kan godtagas av det allmänna». Det sammanlagda resultatet av högerförslaget för enbart författar-

kårens del blir alltså icke mindre än en tredubbling av nuvarande belopp; i absoluta tal en förstärkning som försiktigt räknat är tre gånger så stor som den höjning regeringen föreslår för alla de konstnärliga arbetsområdena tillsammans. Hr Edenmans förslag är värdefullt som tecken till att slentrian och motstånd äntligen övervunnits. Man vill gärna hoppas att förtjusningen över — eller prestigebindningen till detta förslag — icke tillåtes hindra en saklig bedömning av det principiellt djärvare och till sin praktiska effekt vida mer omfattande högerförslaget.

De stora skolklasserna

I diskussionen om den nya skolans arbetsformer har det framstått som en av de mest angelägna skolreformerna att minska antalet elever i de stora klasserna. Erfarna lärare är alla överens om att trivsel och arbetsresultat hänger nära samman och att undervisningen därför blir lidande i klasser med för stort barnantal, där redan trängseln i klassrummet skapar oro och olust. I en stor klass finns också genomsnittligt flera bråkiga element än i en liten. Disciplinen blir svårare att upprätthålla. Möjligheterna till fusk och busliv ökas, och läraren måste ägna en onormalt stor del av tiden åt att hålla efter de arbetsovilliga och odisciplinerade eleverna. Följden är att han inte hinner med den individuella handledning, som den nya skolan uppställt som en av sina bärande idéer och genom vilken individen skall få möjlighet att till fullo utveckla sin speciella begåvning. Trivsel, självverksamhet och arbetsprestanda blir lidande på dessa bedrövliga yttre omständigheter. En sänkning av elevantalet i klasserna har på folkskolläraförbundens kongresser förts fram som

det nästan viktigaste botemedlet i dagens skolsituation.

Som redan påpekats i förra häftet av Svensk Tidskrift, underlät ecklesiastikministern på nytt att ta upp frågan om mindre klassavdelningar i årets statsverksproposition. Ett visst stöd för sin försummelse kunde han finna i en utredning om studieresultat och stora klasser, som utförts inom skolöverstyrelsen och som genom en märklig tillfällighet publicerades samtidigt som herr Edenman lade fram sin proposition. Utredningen, som väckt bestörtning och förbittring i lärarkretsar, gick i korthet ut på att det inte kunnat fastställas något samband mellan elevantalet i klasserna och möjligheterna att meddela kunskaper och upprätthålla disciplinen.

Själve generaldirektören i skolöverstyrelsen N. G. Rosén förklarade att utredningens resultat var överraskande och att de snarare borde betraktas som ett debattinlägg än som ett slutligt besked. En undersökning av hur undersökningen lagts upp och materialet bearbetats ger vid handen, att generaldirektören har alla skäl att uttala sig försiktigt.

Frågeformuläret utsändes och besvarades redan för sex år sedan, då bl. a. de disciplinära medlen i skolorna var annorlunda än de är i dag. Av den enkät, som »Lärartidningen» gjort bland lärarna i anledning av utredningen, lämnas åtskilliga uppgifter om det nuvarande disciplinära nödläget i de stora klasserna. En aktuell undersökning i skolorna i Malmö visar att tillsägelse och enskilt samtal med elev är så vanliga, att de knappast kan tillmätas disciplinärt värde. Enbart under en treveckorsperiod vid jultiden 1960 uppgick dessa tillsägelser till tresiffriga tal i ett flertal klasser. Den lärare, som presenterar materialet, konstaterar också att avsaknaden av ett effektivt korrekionsmedel för akuta

situationer är ytterst besvärande. Tydligt är att de resultat, som skolöverstyrelsen gjort år 1955 men som först nu publicerats, inte speglar det aktuella läget.

Till detta kommer att lärarna inte själva fått tillfälle att yttra sig om vilken inverkan de ansåg att klassens storlek hade på disciplin och arbetsresultat. De fick endast uttala sig om i vilken grad — i fem steg varierande från »aldrig» till »ständigt och jämnt» — de hyste bekymmer över att inte få eleverna att lyssna och koncentrera sig samt att iakttaga ordning. Först när svaren statistiskt bearbetades i skolöverstyrelsen har man jämfört dem med klassernas storlek och då funnit att det inte finns några påtagliga samband mellan stora klasser och lärarnas bekymmer.

Ett sådant bedömnings sätt är utomordentligt subjektivt. Lärarna har yttrat sig utan några jämförelseobjekt. De har anpassat sina anspråk efter klassernas storlek. Många av dem har kanske inte velat erkänna att de inte gått i land med svårigheterna. Andra lärare, som aldrig sett annat än överfyllda klassrum, har blivit så vana vid denna syn att de betraktar den som en normal företeelse och gjort en dygd av de ogynnsamma arbetsbetingelserna. Det är under alla omständigheter uppenbart att nödsituationen i skolan tvingar många lärare till en hård och ambitiös arbetsinsats för att bemästra de disciplinära svårigheterna — på bekostnad av trivsel och kunskapsmeddelande.

Den utredning som skolöverstyrelsen presterat om de stora klasserna örefaller i hög grad verklighetsfrämmande. Lärarnas egna erfarenheter och den starka reaktion, utredningen nött ute på fältet, styrker denna upplåtning. De stora skolklasserna förämrar disciplinen och sänker kunskapsstandarden, medan mindre klas-

ser och ändamålsenliga skollokaler ger ökad arbetsro och därmed bättre studieresultat.

Den estniska kulturens framtid

I likalydande motioner i bägge kamrarna har representanter för de fyra demokratiska partierna hemställt, »att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa, att Kungl. Maj:t snarast måtte tillsätta en utredning med uppdrag att framlägga förslag på skolans och övriga kulturella områden i syfte att stödja den estniska befolkningsgruppen i vårt land i dess strävan att hålla det egna modersmålet levande och att i övrigt bevara och vidareutveckla det estniska kulturarvet.»

Motionerna har ett högst behjärtansvärt ändamål.

Esterna i Sverige har, trots att de på ett lojalt sätt vuxit in i det svenska samhället och gjort detta stora tjänster, målmedvetet sökt bevara den estniska kulturen, något som bl. a. kommit till uttryck i en rik litterär produktion på modersmålet. Men det är klart att 16–17 år i ett främmande land så småningom måste innebära fara att kontakten med den egna kulturen skall försvagas.

Särskilt gäller detta det yngre släktet. De nu folkskolepliktiga estniska barnen har vuxit upp fjärran från sitt land, de flesta går i svenska skolor och talar svenska med sina lekkamrater, medan de blott i hemmet får höra estniska. Endast i Stockholm finns en estnisk folkskola, vilken har både statligt och kommunalt understöd, och en sådan är under upprättande i Göteborg. Även de flesta estniska ungdomar, som går vidare i sin skolutbildning, studerar i svenska gymnasier. Blott i Stockholm finns ett privat estniskt gymnasium, vilket har ett mindre statligt understöd och åt vilket staden upplåter lokal; det har hittills fört

fram icke mindre än 143 elever till studentexamen, därav 90 enligt svenska fordringar. Dessutom existerar på skilda håll i landet kompletteringskolor för estniska barn, vilka går i svenska skolor, men här får extra undervisning i nationella ämnen; dessa skolor har mindre bidrag från staten (i Norrköping även ifrån staden). En sådan undervisning vid sidan av den ordinarie är dock ganska betungande för eleverna, varför deltagarantalet undan för undan sjunkit.

Då esterna i betydande antal är koncentrerade till flera städer och orter, vore det därför rimligt, att stats- och kommunalunderstödda estniska folkskolor upprättades också på andra ställen än Stockholm och Göteborg. Även ett par nya estniska gymnasier borde kunna upprättas med svenskt understöd. Och likaså borde staten kunna sörja för de estniska kompletteringskolornas bestånd.

På många andra sätt, t. ex. genom tryckningsbidrag till estniskspråkiga arbeten av skilda slag, bör de svenska myndigheterna vidare kunna befordra de estniska flyktingarnas kulturella strävanden.

Med rätta framhåller motionärerna den generositet, som präglade den estniska statens politik i förhållande till den svenskspråkiga befolkningen i landet under Estlands frihetstid: de svenska folkskolorna liksom det svenska gymnasiet i Hapsal, alla med svenskspråkig undervisning, åtnjöt samma statliga stöd som motsvarande rent estniska skolor. Det borde förpliktiga oss att nu ge esterna motsvarande förmåner.

I de baltiska länderna förföljs de nationella kulturerna, och ryssarna söker medvetet utplåna dem. Det är därför balterna i exilen, som uppbär dem. Det är då av mycket stor vikt, att den fria världens stater hjälper balterna att bevara sitt kulturarv. Ty

skulle ryssarna lyckas utplåna de baltiska kulturerna i hemländerna och skulle balterna i exilen förlora sin nationella egenart, då skulle det bli omöjligt att, när de baltiska folken, som vi hoppas, åter blir fria, på nytt bygga upp de baltiska staterna i den rätta nationella andan. Och detta skulle vara en svår förlust för den västerländska kulturen, till vilken balterna alltid hört. Europarådet har också flera gånger just ur dessa synpunkter uppmanat regeringarna i den fria världen att på alla sätt befordra de baltiska flyktingarnas nationella kulturer.

De ifrågavarande riksdagsmotionerna står därför i bästa samklang med strävandena i den fria världen och borde självfallet leda till framgång.

Uppvärderingen av D-marken

I det nya internationella betalningssystemet, guldparistandarden, är möjlighet inrymd för ändringar i valutapariteterna i ordnade former. Såväl devalveringar som apprecieringar är förutsedda att komma till stånd och tillåtna efter anmälan till Internationella valutafonden. Om de inte överstiger 10%, är fonden skyldig godkänna dem. Gäller det mer än 10%, kan fonden gå in i sakprövning.

En av de viktigaste nyheterna i guldparistandarden är just erkännande av valutaapprecieringar som regeljärt ekonomisk-politiskt medel i internationella sammanhang. Guldmyntfoten på sin tid kände inte till denna möjlighet. Följaktligen har det i den fria världen aldrig före vår tid förekommit några apprecieringar. Den enda stora uppvärderingen är i själva verket den på 14 eller 17%, hur man nu räknar, som företogs med den svenska kronan år 1946. Den gjordes inte inom ramen för Internationella valutafondens verksamhet, eftersom

Sverige vid den tidpunkten inte var medlem av fonden. I utlandet ogillades åtgärden, och dess verkningar blev ogynnsamma för vårt land.

Inom den förändrade institutionella ramen och enligt dess spelregler har D-marken nu uppvärderats med 4,76% av den tidigare pariteten. Den holländska gulden har slagit följe med D-marken. Förbundsminister Erhard har betecknat sig själv som initiativtagare och drivande kraft till aktionen, vars syfte varit att lämna ett tyskt bidrag till lösning av det internationella betalningsbalansproblemet. Ända sedan i höstas har åtgärden allvarligt övervägts men först nu kommit till utförande. Att förbundsregeringen avstod härifrån tidigare, berodde på osäkerhet om president Kennedys avsikter visavi guldpriset och dollarn. Om en guldprishöjning på multilateral basis kommit till stånd innefattande devalvering av dollarn och ett antal andra valutor, hade möjlighet öppnats för D-marken att ligga fast på sin gamla nivå. Därmed hade önskvärda ändringar i valutakursrelationerna kunnat nås.

I och med att det blivit fullt klart, att amerikanerna inte hade för avsikt att höja sitt guldpris och devalvera dollarn, blev läget ett annat. En unilateral aktion med uppvärdering av D-marken framstod då ånyo som en tänkbar ekonomisk-politisk åtgärd. Det hade nämligen visat sig, att man inte nådde resultat med bl. a. räntepolitikens hjälp. Höjde man räntan för att bromsa den inhemska konjunkturen, vilket i och för sig var påkallat, ledde det till ökat inflöde av utländskt kapital och ännu större tyska valutatillgångar. Sänkte man räntan för att bromsa valutatillflödet, ledde det å andra sidan till inhemska inflationsrisker, vilket heller inte var önskvärt. För en sådan situation är ändring av valutakursen förutsedd.

Internationella valutafonden under rättades om det tyska beslutet på fredagen och godkände detsamma på lördagen, då uppvärderingen blev officiell. Inga invändningar restes från något håll i fonden, vilket innebär, att bl. a. även amerikanerna varit införstådda därmed.

Den valda procentsatsen 4,76 har på en del håll väckt förvåning. Man har menat, att den är liten. Den står emellertid i god överensstämmelse med den nya guldstandardens arbetssätt, som i själva verket förutsätter måttliga justeringar. Vid en jämförelse med exempelvis en två-procentig diskontohöjning, som i och för sig skulle anses vara uppseendeväckande stor, är en liten appreciering mångdubbelt starkare medicin. Vad guldparistandarden arbetar för, är rimlig balans i betalningarna mellan länderna, inte att ersätta en obalans med en annan. Det finns heller ingen anledning att tro, att den tyska valutaställningen kommer att nämnvärt försämras på grund av apprecieringen. Det är så mycket mindre anledning härtill, som bytesrelationerna sannolikt kommer att förbättras, varigenom tyskarna kommer att få litet mera varor för sin export än tidigare. Det är på andra vägar, som de strukturella överskotten i den tyska betalningsbalansen skall elimineras.

Det amerikanska finansdepartementet har godkänt apprecieringen i ett uttalande men därtill fogat tre uttryckliga villkor. För det första måste ytterligare åtgärder till för att återställa jämvikten i betalningarna, vidare måste rörelserna i det kortfristiga kapitalet bringas under bättre kontroll och slutligen måste större hjälp lämnas utvecklingsländerna. Med det första kravet förstår amerikanerna betalning för sina trupper i Västtyskland.

Till detta svarade Erhard omgående

i sin officiella kommentar till uppvärderingsbeslutet, att inflödet av kortfristigt spekulationskapital bidragit till att ge oriktiga föreställningar om Västtysklands verkliga prestationsförmåga, och dr Blessing i tyska förbundsbanken uttalade förhoppningen, att spekuleringen nu skulle upphöra. Den hade inte bidragit att ge Västtyskland sympatier i utlandet, framhöll han. Erhard deklarerade också tyska regeringens avsikt att stå fast vid sina internationella åtaganden och särskilt att de löften, som givits i finansförhandlingarna med Förenta staterna, skulle uppfyllas, att Västtyskland bekänner sig till tanken på utvecklingshjälp och att en »försvarsansträngning» skall göras. I den tyska budgeten för nästa budgetår är också upptaget ett anslag av 1,5 miljarder D-mark för hjälp åt utvecklingsländerna.

Vid en bedömning av apprecieringen får man inte glömma den roll höstens val spelar i sammanhanget. Erhard, som bidrog så starkt till valsegern förra gången och väl torde ha aspirationer på kanslersposten efter Adenauer, räknar med att apprecieringen skall bli populär i de breda folklagren genom rikligare varutillförsel utifrån och eventuellt även lägre priser. Han har därför också varit så angelägen att betona sin roll som initiativtagare och förkämpe för apprecieringen. Han torde emellertid inte undkomma att så småningom få precisera, vad han menar vara Västtysklands verkliga prestationsförmåga i fråga om utlandsbetalningar. Det är rätt naturligt, att intressena därvidlag är motsatta mellan amerikansk och tysk uppfattning, och att dragkampen blir hård.